

Юрій Калагін

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Yurij Kalagin

Doctor of Sociology, Full Professor, Professor of Psychology and Pedagogics Department, Ivan Kozhedub Kharkov National University of Air Force

ФЕНОМЕН ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті наводяться результати соціологічного дослідження феномену цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, яке було здійснено кафедрою психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба протягом 2015 – 2016 років. Аналізується світовий досвід функціонування системи цивільно-військового співробітництва у збройних силах, обґрунтовується вихідне концептуальне положення національної концепції цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, а саме: бойові завдання та завдання соціально-гуманітарного характеру під час ведення бойових дій мають системний характер, виступаючи рівноправними складовими цієї системи; головна мета та завдання цивільно-військового співробітництва визначаються відповідно до політичних цілей державної влади та спрямовуються на досягнення та закріплення успіху воєнних операцій, відновлення та укріплення державної влади на кризовій території.

Ключові слова: цивільно-військове співробітництво, Збройні Сили України, антитерористична операція, операції збройних сил, бойові дії.

В статье приводятся результаты социологического исследования феномена гражданско-военного сотрудничества Вооруженных Сил Украины, проведенного кафедрой психологии и педагогики Харьковского национального университета Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба на протяжении 2015 – 2016 годов. Анализируется мировой опыт функционирования системы гражданско-военного сотрудничества в вооруженных силах, обосновывается исходное концептуальное положение национальной концепции гражданско-военного сотрудничества Вооруженных Сил Украины, а именно: боевые задачи и задачи социально-гуманитарного характера при ведении боевых действий приобретают системный характер, выступая равноправными составляющими этой системы; главная цель и задачи гражданско-военного сотрудничества определяются соответственно политическим целям государственной власти и направлены на достижение и закрепление успеха военных операций, восстановление и укрепление государственной власти на кризисной территории.

Ключевые слова: гражданско-военное сотрудничество, Вооруженные Силы Украины, антитеррористическая операция, операции вооруженных сил, боевые действия.

The article is devoted to the research results of the national phenomenon of Ukrainian Armed Forces civil - military cooperation. Research was conducted by department of psychology and pedagogics of the Ivan Kozhedub Kharkov national university of Air Force in 2015-2016s. The author analyzes world experience of realization of the civil - military cooperation system in the armed forces, explains initial conceptual position of national conception of civil - military cooperation of the Armed Forces of Ukraine which is formulated as follows: combat missions and socio-humanitarian tasks during the hostilities are combined in systemic way and become an equal components of this system; the main goal and tasks of civil-military

cooperation are determined in accordance to political aims of government and aimed at achieving and securing the success of military operations, restoration and strengthening of state power in a crisis territory.

Keywords: civil-military cooperation, Ukrainian Armed Forces, anti-terror operation, Armed Forces operations, battle actions.

У ХХІ столітті надії людства на мирне життя у постбіполярному світі не виправдалися, війни спалахують то в одному, то в іншому куточку нашої планети. Починаючи з 90-х років минулого століття, кількість воєнних конфліктів поступово зростає, рівень загроз на локально-регіональному рівні наростає, кількість воєнних операцій збільшується. Змінюється їхній характер, що знаходить свій прояв у поглибленні втручання військових у царину, яка тривалий час вважалася суто цивільною. Коло завдань, що вирішують військові, значно розширюється, до традиційних (бойових) завдань додаються абсолютно нові. Сьогодні військові разом із суто воєнними все частіше вирішують проблеми соціально-гуманітарного характеру. Зазначена тенденція знаходить прояв у проведенні анти-терористичної операції в Україні. Вирішення проблем соціально-гуманітарного характеру у Збройних Силах України покладається на підрозділи цивільно-військового співробітництва. Відсутність в Україні досвіду побудови системи цивільно-військового співробітництва, зокрема наукових розробок з даної проблематики, зумовили необхідність проведення спеціального дослідження, результати якого наводяться у даній статті.

Мета дослідження, що було здійснено кафедрою психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба протягом 2015 – 2016 років, визначалася як концептуалізація національного феномену цивільно-військового співробітництва [1, с. 90-93].

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

- визначити мету та завдання цивільно-військового співробітництва в Збройних Сил України;
- проаналізувати структурні характеристики інституцій цивільно-військового співробітництва в Збройних Сил України;
- обґрунтувати систему соціальних норм функціонування інституцій цивільно-військового співробітництва.

Об'єктом дослідження була система цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, предметом – професійна діяльність військовослужбовців в інституціях цивільно-військового співробітництва.

Теоретичну базу дослідження склали ідеї М. Яновиця щодо трансформації військової про-

фесії [2], американського соціолога Ч. Москоса стосовно інституціонально-професійної моделі військової організації [3], українських соціологів Е. Афоніна, який розробив модель військового професіонала [4] та І. Руценка, який розглядає війну як систему традиційних та нетрадиційних силових дій [5], та ін.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань використовувалися такі загальнонаукові методи, як порівняльний (для характеристики концепцій цивільно-військового співробітництва армій провідних країн світу); структурно-функціональний (для розробки національної моделі цивільно-військового співробітництва); системний (для обґрунтування системного характеру інституцій цивільно-військового співробітництва); еволюційний (для дослідження досвіду роботи українських інституцій цивільно-військового співробітництва від ротації до ротації).

Метою цієї публікації є викладення основних положень авторської концепції цивільно-військового співробітництва Збройних сил України.

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що теоретичною основою даної статті, як і нашої концепції є науковий доробок наведених вище авторів. Окрім того, для розробки цієї концепції велике значення мало вивчення світового досвіду функціонування системи цивільно-військового співробітництва у збройних силах.

Як засвідчив здійснений нами аналіз, відповідно до керівних документів збройних сил країн-членів НАТО [6], операції соціально-гуманітарного характеру армії НАТО пов'язуються з воєнними операціями єдиною метою, що визначається керівництвом держави.

Основними напрямками діяльності підрозділів цивільно-військового співробітництва є:

- забезпечення зв'язку між військовим контингентом і місцевою владою, цивільним населенням, міжнародними та урядовими організаціями;
- підтримка цивільного сектору (як правило, тільки в тому випадку, коли це необхідно для реалізації поставлених перед силами НАТО військових завдань та/або коли місцева влада, національні служби та міжнародні організації не можуть самі вирішити ту чи іншу проблему);
- надання всебічної допомоги військовому контингенту НАТО (ця функція

раніше була пріоритетною, сьогодні займає останнє місце в списку оперативно-тактичних завдань).

В залежності від особливостей реальних умов проведення операцій збройними силами країн-членів НАТО, надавався пріоритет тому або іншому напрямку. Наприклад, проведення операції в Косово [7] характеризувалося тим, що перевага надавалася:

- створенню безпечних умов для цивільного населення та забезпеченню мінімального рівня громадського порядку в кризовій зоні;
- наданню технічної, гуманітарної та іншої підтримки громадським організаціям.
- Військові експерти стверджують, що спектр напрямків діяльності підрозділів цивільно-військового співробітництва значно ширше того, що декларовано у відкритих керівних документах [7].

Аналізуючи особливості структури підрозділів цивільно-військового співробітництва [6, 7], ми виявили, що традиційна структура має три елементи, які функціонують на трьох ієрархічних рівнях:

- стратегічний (взаємини з провідними міжнародними організаціями, насамперед ООН, а також з державами та організаціями-донорами);
- оперативний (взаємини з керівництвом країни, де проводиться операція);
- тактичний (безпосередня взаємодія з гуманітарними організаціями, місцевою владою та населенням у зоні відповідальності сил НАТО).

Наприклад, реальна структура ВГС НАТО в Боснії складалася з трьох складових [7]:

- багатонаціональний штабний компонент (стратегічний рівень);
- центр військово-цивільного співробітництва в Сараєво (оперативно-тактичний рівень) для взаємодії з громадськими організаціями, що не мали постійних представників при командуванні силами НАТО;
- оперативно-тактична група (тактичний рівень) з надання допомоги місцевій владі та цивільним організаціям у відновленні господарсько-економічної інфраструктури (в основному навколо Сараєво).

Найбільш ефективною вважається національна модель цивільно-військового співробітництва Збройних Сил Франції [8]. Відповідно до цієї моделі завдання соціально-гуманітарного характеру є похідним від бойових завдань, при цьому інституції цивільно-військового співробітництва спрямовують свою діяльність на забезпечення, допомогу та створення сприятливих умов для проведення бойових дій підрозділами збройних сил.

Напрямами діяльності підрозділів цивільно-військового співробітництва Франції є:

- військово-цивільне співробітництво – допомога у проведенні воєнних операцій збройних сил;
- військово-цивільні справи – допомога державним органам у відновленні господарської, економічної інфраструктури і т. п.;
- військово-цивільні відносини – проведення інформаційно-пропагандистської роботи [8].

Аналіз досвіду цивільно-військового співробітництва структурами ООН доводить, що вони розставляють інші акценти у своїй діяльності. Провідна роль належить саме інституціям цивільно-військового співробітництва, власно військовим інституціям відводиться вторинна роль. Такий підхід обґрунтовується тим, що останнім часом спостерігається стійка тенденція збільшення кількості операцій соціально-гуманітарного характеру, а до виконання завдань цих операцій все більше залучаються воєнні ресурси.

Основні напрямки діяльності інституцій цивільно-військового співробітництва ООН [9]:

- відновлення системи державного управління та судових органів, професійна підготовка державних службовців;
- відновлення демократії, організація виборів, дотримання прав людини;
- надання гуманітарної допомоги;
- відновлення ключових об'єктів інфраструктури, розробка фінансово-економічної та соціальної політики, інвестиції.

Для реалізації завдань кожного напрямку в структурі ООН створювалися відповідні органи:

- цивільна адміністрація відновлення державності;
- адміністрація відновлення демократії;
- адміністрація гуманітарних проблем;
- адміністрація відновлення економіки.

Отже, аналіз досвіду ООН показав, що вихідне концептуальне положення про призначення інституцій цивільно-військового співробітництва відрізняється від підходів країн НАТО, що визначають місце цих інституцій як вторинне, проте основні напрямки діяльності інституцій ООН та НАТО практично однакові.

Таким чином, у провідних арміях світу на сьогодні сформована цілісна система цивільно-військового співробітництва, основні елементи якої є однаковими майже для кожної країни. Ця система постійно вдосконалюється, на основі аналізу досвіду кожної проведеної бойової операції до неї вносяться відповідні зміни.

Аналіз досвіду функціонування цивільно-військового співробітництва РФ розкрив її

специфічний характер [10]. Збройним силам РФ у вирішенні завдань соціально-гуманітарного характеру відводиться вторинна роль, це виходить з наявності окремих потужних інституцій, головними завданнями яких є саме завдання соціально-гуманітарного характеру. Для цих цілей РФ має підрозділи міністерства надзвичайних ситуацій, внутрішніх військ та ін.

Аналіз дій РФ щодо запобігання гуманітарної кризи на Північному Кавказі наприкінці XX століття зайвий раз підтвердив, що в кризових умовах міністерство надзвичайних ситуацій РФ – це єдина організація, здатна вирішувати весь комплекс проблем соціально-гуманітарного характеру.

На тлі світового досвіду феномен цивільно-військового співробітництва в ході проведення антитерористичної операції на сході України є унікальним, що зумовлюється її характером, а саме системним поєднанням традиційних та нетрадиційних силових дій як рівноправних складових [5, с. 17]. Сьогодні ситуація на сході України є ідеальним полігоном для відпрацювання національної моделі цивільно-військового співробітництва в операціях невійськового типу, це – шанс, який не можна упустити.

Аналіз світового досвіду побудови моделі інституції цивільно-військового співробітництва дозволив нам окреслити основні риси ідеальної моделі національної інституції цивільно-військового співробітництва.

Вихідне концептуальне положення національної концепції цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, сформульоване нами, полягає у такому: наступним чином: бойові завдання та завдання соціально-гуманітарного характеру під час ведення бойових дій є рівноправними складовими єдиної системи.

Головна мета та завдання цивільно-військового співробітництва визначаються відповідно до політичних цілей державної влади. Функціонування інституцій цивільно-військового співробітництва під час проведення бойових дій підпорядковується меті досягнення та закріплення успіху воєнних операцій, відновлення функціонування державної влади на кризовій території.

Реалізація мети цивільно-військового співробітництва забезпечується завдяки:

- створенню сприятливих умов для життя мирного населення;
- відновленню системи державного управління;
- відновленню інфраструктури регіону;
- здійсненню гуманітарної допомоги.

Зазначена мета передбачає необхідність

розв'язання завдань, пов'язаних з основними напрямками її реалізації:

Створення сприятливих умов для життя мирного населення:

- роззброєння позазаконних військових формувань, боротьба з незаконним зберіганням і нелегальним обігом зброї та вилучення її у цивільного населення;
- розмінування території регіону, очищення від мін і снарядів;
- забезпечення свободи пересування цивільного населення по кризовій території;
- боротьба з масовими заворушеннями, зі злочинністю і бандитизмом.

Відновлення системи державного управління:

- професійна підготовка державних службовців;
- підготовка та проведення місцевих виборів.

Відновлення інфраструктури регіону:

- налагодження систем водо-та енергопостачання;
- інженерно-будівельні роботи;
- роботи в галузі зв'язку та комунікацій;
- транспортно-технічне забезпечення;
- запобігання ядерного, біологічного та хімічного забруднення, екологічних катастроф та ліквідація їхніх наслідків.

Здійснення гуманітарної допомоги:

- моніторинг гуманітарних проблем кризової зони;
- ведення інформаційно-пропагандистської роботи серед місцевого населення;
- організація харчування для постраждалого населення;
- медичне забезпечення;
- прийом та проходження митного контролю міжнародних вантажів;
- доставка гуманітарних вантажів;
- будівництво та облаштування тимчасових таборів для переміщених осіб.

Важливе місце у визначенні моделі цивільно-військового співробітництва посідає обґрунтування принципів його функціонування. До основних принципів, що впливають з аналізу відповідних наукових концепцій та світового досвіду, відносяться:

– *пріоритет воєнних цілей та завдань*, що передбачає планування та виконання заходів цивільно-військового співробітництва згідно з інтересами воєнної операції;

– *економічність*, що зумовлює необхідність економічного використання наявних ресурсів; заходи цивільно-військового співробітництва мають бути спрямовані на забезпечення необхідного мінімуму для життєдіяльності місцевого населення;

- *масштабність*, що передбачає залучення якомога більшої території, різних прошарків населення, соціальних служб та громадських організацій до зони впливу інституцій цивільно-військового співробітництва;
- *наступництво*, що передбачає накопичення та передачу соціального капіталу від попередників до наступників (тактика «передачі знайомств»);
- *публічність*, що передбачає відкритість, «піарський» характер кожного заходу інституцій цивільно-військового співробітництва;
- *узгодженість*, що передбачає координацію дій усіх суб'єктів цивільно-військового співробітництва.

На сьогоднішній день Україна набуває першого досвіду цивільно-військового співробітництва. Для формування ефективної моделі такого співробітництва, яка була б адекватною викликам часу, необхідно реалізувати зазначені принципи на практиці.

Для забезпечення ефективності цивільно-військового співробітництва у Збройних Силах України необхідно створити спеціальний підрозділ, призначений для вирішення завдань соціально-гуманітарного характеру.

Структура інституції цивільно-військового співробітництва повинна мати трьохрівневу побудову:

- стратегічний рівень;
- оперативно-тактичний рівень;
- тактичний рівень.

Задля вирішення проблем, що виникають на тактичному рівні, мають створюватися тактичні групи. Їхній склад, термін роботи визначаються відповідно до конкретної ситу-

ації регіону, а також з урахуванням основних напрямків цивільно-військового співробітництва. До роботи тактичної групи можуть долучатися функціональні спеціалісти (фахівці водо-, енерго-, газопостачання, медичної, комунікаційної галузей тощо).

Таким чином, аналіз сучасних тенденцій розвитку світової та вітчизняної наукової думки щодо ролі та місця проблем соціально-гуманітарного характеру в сучасній війні, світового досвіду формування та функціонування інституцій цивільно-військового співробітництва дозволив нам описати її ідеальну модель. Мета та завдання інституцій цивільно-військового співробітництва, їхня структура, принципи функціонування, що були визначені під час дослідження, про яке йшлося вище, – це складові ідеальної моделі інституції цивільно-військового співробітництва. Подальші дослідження з обраної нами проблеми, які мають бути здійснені найближчим часом, необхідно спрямовувати на вивчення реальної моделі інституцій цивільно-військового співробітництва, що сформована в Україні під час проведення антитерористичної операції. Порівняльний аналіз ідеальної та реальної вітчизняної моделі цивільно-військового співробітництва дозволить окреслити напрямки вдосконалення, актуальні проблеми функціонування останньої, визначити шляхи їхнього розв'язання. В умовах проведення антитерористичної операції вирішення існуючих проблем дозволить, на наш погляд, розробити науково та практично обґрунтовану концепцію національного феномену цивільно-військового співробітництва.

Література

1. Сучасна війна: гуманітарний аспект: тези доповідей учасників науково-практичної конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 30 червня 2017 року. – Х. : ХНУПС ім. Івана Кожедуба, 2017. – 208 с.
2. Janowitz M. The Professional Soldier: Social and Political Portrait / M. Janowitz. – Glencoe (USA): Free Press, 1961. – 468 p.
3. Москос Ч. Вооруженные силы в обществе отрицания войны // Армия и общество. – М., 2003;
4. Афонін Е. А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми [Текст] / Е. А. Афонін / НАН України, Ін-т соціології; відп. ред. Л. В. Сохань, Л. Ф. Бурлачук. – К. : Інтерграфік, 1994. – 304 с.
5. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія / І. П. Рущенко. – Х. : ФОП Павлик О.Г., 2015. – 268 с.
6. Военная доктрина НАТО. Электронный ресурс. – Режим доступа : http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_56626.htm.
7. Операції та місії НАТО. Электронный ресурс. – Режим доступа : http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52060.htm.
8. Официальная страница вооружённых сил Франции. Электронный ресурс. Электронный ресурс. – Режим доступа <http://www.defense.gouv.fr/>.
9. The Oxford Handbook on the United Nations, edited by Thomas G. Weiss and Sam Daws, Oxford University Press, July 2007, hardcover, 896 p.
10. Сайт МЧС России. Электронный ресурс. – Режим доступа <http://www.mchs.gov.ru>.